

Középkori hadiútak Dunántúlon.

A magyarok hadjáratainál már a X. században nagy szerepet játszik a szekér, mely a málna szállítására¹ és — mint a mohi csata példája mutatja — szükség esetén fedezékül is szolgált. Ha tehát a csatánál magánál e járművek könnyű és erős szerkezete folytán a csinált utak nem is játszottak fontos szerepet,² erdős vagy mocsaras terepen való hadjáratoknál azért feltétlenül szükség volt járható út készítésére. Erre mutat III. Béla eljárása, ki a III. kereszteshadjárat útjában hidakat épít a folyókon és lápokon át.³

Középkori okleveleink sok helyen említik a „hadútakat“, azonban mindig csak mocsaras és erdős helyeken találkozunk velük, mi annak a jele, hogy ez a kifejezés csak a fentemlített járhatóvá tett szakaszokra vonatkozik. A különben is járható részekben semmi sem őrizte meg a hadjáratok emlékét.

Ezeknek a középkori adatoknak az alapján kísérelte meg Pauler Gyula a Horvátországba vezető hadi út rekonstruálását.⁴ Ez szerinte Fejérvárról indult ki és egyik ágával a Balatont északról megkerülve megy Hidvégen át Marcaliba, másik ágával a déli parton Gamás, Szemes irányában éri el Marcalit. Marcaliból Segesden át vitt a Dráva felé, melyen Vaska körül kelt át. Innen a Kalnyik-hegység aljában ment nyugatnak, majd a hegység végén délnyugatnak fordult és a Krapina völgyön át vitt a zágrábi Királyrévhez, honnan a Turopoljén keresztül Patrinja, Glina, Topuskó irányában tartott Bihácsnak, hol a régi Horvátország határa kezdődött.

Okadatolásában az okleveleink által Diszel, Kéthely, Török, Bokunue, Petrinja és Glina határában említett hadútakra hivat-

¹ Hazay Samu: A X. századbeli magyar hadügyről. (*Hadtört. Közl.* 1888, 566. old.)

² Hazay: 555—6.

³ Marczali: Királyok kora 329. (*Szilágyi: A magyar nemzet tört. II.* Bp. 1896.)

⁴ Pauler: Horvát- és Dalmátország elfoglalásáról. (*Századok* 1888.) 212. old. Az ő nyomán Marczali: Kir. kora 164—5, 209. old.; Diószegi: A Magyarországon keresztülvezető kereskedelmi utak az árpádházi királyok idejében. Kolozsvár 1909. 45—6 old.; Hóman—Szekfű: Magyar történet I. 347, 360. old.

kozik.⁵ Ezeket a nyomokat azonban magukban nem tartja eleendőnek a hadjárat útvonalának megállapításához és ezért későbbi korból származó, de egészen más jellegű adatokkal egészíti ki őket. Így Topuskó és Bihács azért szerepelnek állomásai közt, mert V. István a tenger mellékeire utazva, innen keltez egy-egy oklevelet. Segesdet viszont azért kapcsolja bele az útba, mert Rogerius Carmen miserabile-ja szerint, Kálmán herceg, IV. Béla öccse, ezen át menekül Dalmáciába. Bár az előbbi minden valószínűség szerint megfelel a hadút irányának, mégsem lehet a hadútak és a későbbi utazások közt szoros összefüggést keresni. Hisz később nem egy út volt Fejérvár és Zágráb közt használatban,⁶ így nem kellett a Dalmáciába utazóknak feltétlenül a hadúton járniok.

Szakaszonként vizsgálva az útvonalat, a fejérvár-gamási⁷ részt helyesnek kell tartanunk, mert az okleveles nyomokon kívül a földrajzi helyzet is amellett szól, hogy aki Fejérvárról Zágráb felé utazott, az a Balaton déli partján ment végig.

A marcali—segesd—vaska—kalnyikaljai szakaszt azonban Kálmán herceg gyenge bizonyító erejű utazásán kívül semmi sem igazolja. De még ez is csak Segesdre vonatkozik és nem indokolja a segesd—vaska—krapinavölgyi vargabetűt. A gamás—marcali részt viszont a XIX. század elejének valamelyik térképéről — valószínűleg a Lipszky-féléről — vehette át Pauler. Pedig ő maga hivatkozik Gara nádor 1416 évi oklevelére,⁸ mely Budavárimuszt határában említi a hadútat. Ez a helység pedig a határjárás adatai szerint Balatonujlak és Balatonszentgyörgy közt lehetett⁹ és a hadút az itt levő erdőn mehetett át. Ekkor pedig nem kerülhette meg Gamás—Marcali irányában a hadiút a Nagyberket, hanem az azt északról határoló túrzáson kellett haladnia Budavárimusztig.

A bednyavölgy—krapinavölgy—zágráb—topuskó—bihácsi szakasz úgy az oklevélbeli adatok, mint a földrajzi helyzet szerint valószínű.

Az első adat ugyanis, melyet Ochuz bán birtokcseréjéről szóló 1221 évi oklevél hoz fel,¹⁰ a bednyavölgyi Braconnál említi a hadútat. Egy másik — mely István bánnak egy birtokhábo-

⁵ Pauler: 213. Hivatkozik még Wenzel VII. 451; XI. 97 és 163 oldalaira is, de ezeken a hadútra vonatkozólag mit sem találtam.

⁶ Glaser: Dunántúl középkori úthálózata. (Különlenyomat a Századok 1929 évfolyamából) 48, 49 old. közti térkép és 7 old.

⁷ Gamás alatt itt egy Lelle és Boglár közötti helységet kell értenünk, mely ma már nem létezik. (Csánki: Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában. II. 607.)

⁸ Fejér: X. 8. 573.

⁹ Csánki: (II. 630) szerint is ÉNY-ra van Kéthelytől.

¹⁰ Fejér: VII. 5. 223. Az oklevélben szereplő Bracon határában levő „aqua Pelsove” Ortvay szerint (Magyarország régi vízrajza a XIII. század végéig. II. 404.) a Jelsevici patak, mely a Bednyába folyik.

rításról szóló 1254 évi oklevelében található¹¹ — a krapinavölgyi-Selnicánál szól róla. Egy újabb — IV. Béla Bokonuet adományozó 1245 évi oklevelében lévő¹² — adat szerint a lónyavölgyi Bokonue mellett volt a hadút egyik pontja. Végül II. Endrének a zágrábi püspök birtokairól szóló 1217 évi oklevele a Zágráb és Dugoselo közti Cassinánál említi a hadútát.¹³

Ezeket a pontokat összekötve egy kanyargós utat nyerünk, mely a Bednya mentén menve a Kalnyik-hegység nyugati végén lekanyarodik a Krapinavölgybe. Innen a Szlyeme-hegység keleti szélén a Lónya völgyébe, majd innen a hegység déli pereme alatt Zágráb felé kanyarodik.

A legközelebbi adatot Béla ifjabb király által a petrinjai vendégeknek adott 1225 évi szabadságlevél¹⁴ nyújtja. A földrajzi viszonyok szerint az út ide Zágráb elkerülésével a Száván és a sik Turopoljén át egyenesen jöhetne a Lónyavölgyből. De — úgy látszik — nem volt errefelé más rév a Száván, csak a zágrábi Királyrév,¹⁵ mert a cassinai útpont határozottan Zágráb felé való kanyarodást mutat.

Petrinja után az út II. Endrének a templomosok Glina melletti birtokait megerősítő oklevele¹⁶ szerint, a Glina völgyébe tért. Innen körülbelül Cazin táján kanyarodhatott át az Una mellékére, hol Bihács is fekszik.

Visszatérve már most a hadút fentemlített középső szakaszára, ez annál is inkább valószínűtlennek kell tartanunk, mert Budavárimusz és a Bednyavölgy között semminemű jelentősebb akadály nincs a Dráván kívül. Ezen azonban épen ott, hol a folyót az említett két pont közti legrövidebb út metszi, van a zákányi rév.¹⁷ Tehát nemcsak történelmileg, de földrajzilag is teljesen indokolatlan a vaskai vargabetű.

László és Kálmán királyok tehát Fejérvár felől a Balaton túrzásán vezették seregüket a horvátok ellen. A Kis-Balaton árkához érve délre kanyarodtak és Ormánd-pusztta táján délkeletnek fordulva Zákánynál átkeltek a Dráván. Innen a Bednye völgyébe fordulva a Pauler által rekonstruált útvonalon folytatták útjukat.

¹¹ Wenzel: XI. 451. Az oklevél említi a Krapina folyót; Scelnicát pedig *Ortway* (l. 519.) a varasdmegyei Budiscina melletti Selnicával azonosítja.

¹² Fejér: IV. 1. 387. Az oklevél „fluvius Lana”-ja *Ortway* (l. 447) szerint a Lónya folyó, a „fluvius Rodovissa” pedig (l. 159) a beléjeömlő Radoiscei víz.

¹³ Fejér: III. 1. 129. Az oklevélben szereplő „fluvius Zaua” *Ortway* szerint (l. 180—1) a Száva és a „fluvius Cassina” (l. 179) a Zelinába ömlő Kassina-patak.

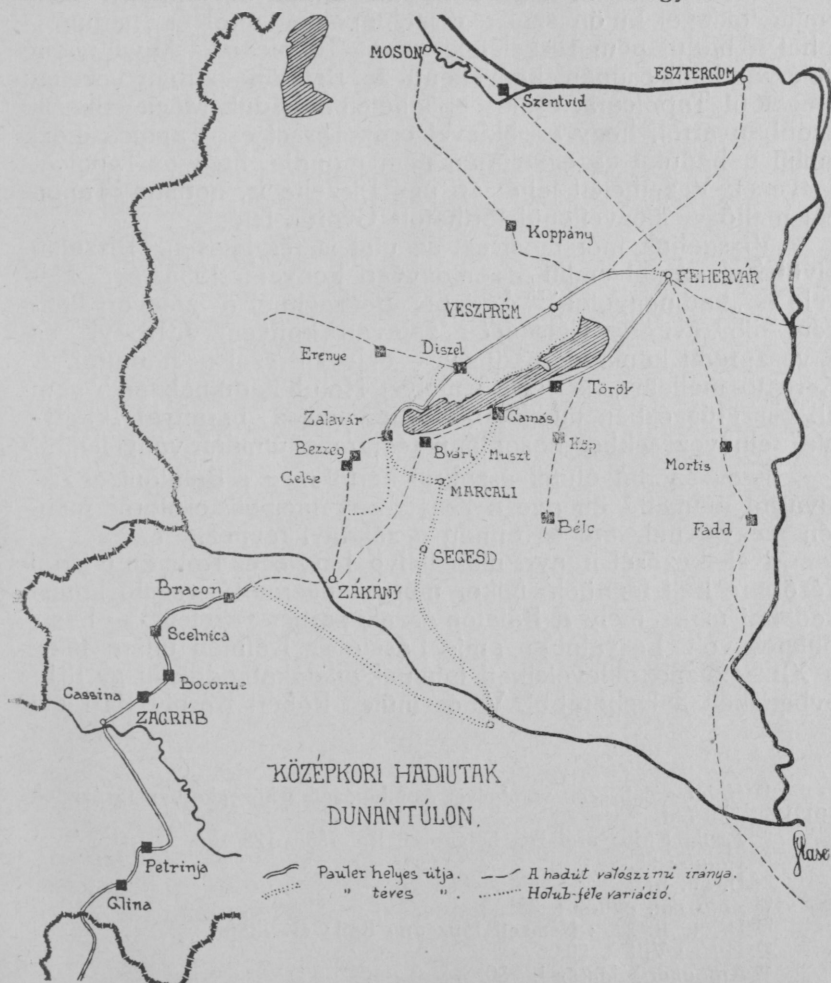
¹⁴ Wenzel: XI. 183.

¹⁵ Fejér: VII. 5. 586.

¹⁶ Wenzel: XI. 98.

¹⁷ Csánki: II. 584—5.

Hátra van még egy útrész: a Balaton északi partján haladó. Ezt az egész szakaszt az almádi konvent 1347 évi a Tapolca és Diszel közti határokról szóló oklevelének hadiútjával¹⁸ igazolja Pauler. Nem törődik azonban sem azzal, hogy ezzel a XIV. századbéli adattal szemben az előzőek egy kivételével

mind a XIII. századból származnak, sem azzal, hogy mi oka lett volna a seregnek kettéválni és az egyik résznek a Balaton északi, a másiknak a déli partján haladni.

Holub már több adatot ismer erre a szakaszra vonatkozólag és ezek alapján Zalavárról nem Marcaliba, hanem Kani-

¹⁸ Zala vm. okltár I. 427.

zsára és onnan Zákánynak vezet az út.¹⁹ Azonban Pesthy Frigyeshez hasonlóan²⁰ a Balaton északi partján iktat közbe egy vargabetűt Tapolcától Balatonfüred—Órs—Fejérvár irányában vezetve az utat.²¹

Abból indul ki, hogy a hadútat Diszel és Tapolca közt említő oklevél külön szól a diszel-tapolcai útról és hadútról, tehát a hadút nem Diszel felől ment Tapolcára.²² Mivel pedig Fejérvár felől csupán közvetlenül a Balaton partján vezetett még főút Tapolcára, csakis ez lehetett a hadút. Megfelelkezik azonban arról, hogy az oklevél csak Diszel és Tapolca közt említi a hadutat és egyáltalán nem mondja, hogy az Tapolcára vezet. Vezethetett tehát ép úgy Diszelre is, honnan Tapolcát mellőzve közvetlenül tarthatott Győrök felé.

Vizsgáljuk már most ezt az utat is részletesen. Diszelen kívül Zalavárnál említi a somogyvári konvent 1335 évi oklevele a „hadinagyútat.”²³ Lejjebb Bezzeghnél a zalavári konvent 1389 évi²⁴ és Gelsénél a zalavári konvent 1316 évi²⁵ és a veszprémi káptalan 1320 évi²⁶ oklevele szól a hadútról. A Kerektő melletti „via regis,” melyet Holub hadútnak tart,²⁷ nem áll összefüggésben útunkkal. Ez ugyanis a baranyai „király-uta” elnevezésekhez hasonlóan régi római útmaradványt jelöl.²⁸

Ezek szerint útunk északról kerüli meg a Balatont és Zalavártól nyugatra átlépve a Zalát²⁹ a Principális-csatorna mentén megy Kanizsára és onnan a zákányi révhez.

Keletkezését iránya után ítélve László és Kálmán útjánál későbbre kell tennünk, mikor már a tengerpartra vezető kereskedelmi út — mely a Balaton északi partján vezetett³⁰ — használatos volt. És valóban amíg László és Kálmán útjára főleg a XIII. század okleveleiben találunk adatokat, addig itt az 1316 évben kelt a legkorábbi. Valószínűleg Róbert Károly 1301 évi

¹⁹ Holub : Zala vm. vámhelyei és úthálózata a középkorban. (Századok 1917) 56—58 old.

²⁰ Pesthy : Magyarország helynevei. Bp. 1888. 128. old.

²¹ Holub : 58.

²² U. ott. 57.

²³ Zala vm. okltár I. 301.

²⁴ U. ott. II. 236 ; Nemzeti Múzeum, Rajky-cs. lltára.

²⁵ Fejér : VIII. I. 608.

²⁶ Anjoukori okmtár I. 550.

²⁷ Holub : 57

²⁸ Glaser : 'A római utak nevei középkori okleveleinkben. (Magyar nyelv. 1931. 318. old.)

²⁹ Nem pedig Hidvégnél, mint Holub írja. Ő ugyanis — úgy látszik — kisméretű térképen dolgozva nem találta meg Gelsét, mely az oklevél szerint Kerecsennyel és Orosztonnyal határos. Ezért azután nem nyugatra rajzolja az utat Kerecseny, illetve Orosztony határában, hanem keletre, egész a somogyi határra.

³⁰ Glaser : Dunántúl középkori úthálózata. 6—8.

útja ez, mikor a Dráva mellékéről Veszprémen át³¹ Esztergomba megy.

Ezzel a tapolca-füredi kitérő el is esik, mert Esztergom felé menve csak a vázsony-veszprém-palotai út használatának van értelme.

Hogy Róbert Károly Kanizsától Zalavárig nem a kereskedelmi úton megy — melynek vonalát egyébként majdnem mindenütt követi — annak oka valószínűleg ezen a szakaszon levő sok apró város és rév, melyek csak akadályozták volna útjában. Inkább maga vágat útát a Gelse és Bezzegh melletti erdőn és épített töltést az Alsó-Zala mocsarain át.

Az oklevelek azonban nemcsak a Horvátország felé vezető hadiutak emlékeit őrizték meg. Így egy nyugat felé vezető hadút nyomát találjuk a bakonybéli apátság jószágairól szóló 1086 évi oklevélben³² említett veszprémmegyei Koppány határában. Hogy kik és mikor használták, merre mentek rajta, ebből az egyetlen adatból nehezen állapítható meg. Talán Salamon király menekült erre serege maradványaival a mogyoródi csata után Mosonba, vagy esetleg a Szent István halálát követő német hadjáratok idejéből származik és a Fejérvárról a Hanság táján elterülő gyeplő felé tartó magyar sereg útvonalát jelöli. Mindkét esetben Fejérvár-Zirc-Bakonybél-Árpás lehetett az iránya.

Minden valószínűség szerint Szent István bolgár hadjáratának emlékét őrizte meg az a két adat, amelyet a Sárvíznek a fejér-tolnai határon levő mocsarainál I. Endrének a tihanyi apátságot alapító 1055 évi oklevele,³³ a Fadd melletti dunai árterületen pedig II. Endre 1211 évi oklevelei³⁴ hoznak fel.

Ugy látszik, szintén Szent István emlékét őrizte meg a Kárárdtól nyugatra levő Köpi-puszta határaitól szóló 1251 évi³⁵ és a hajdan Magyaratád mellett fekvő Béc határait leíró 1430³⁶ és 1437³⁷ évi oklevél. Legalább is ez a két adat oly útra mutat, mely a Balaton partjától a lázadó Koppány birtokai felé visz. Köpi-pusztánál a Köpi-erdőben vágtak utat, Bécnél pedig az oltani Végsár nevű mocsáron át építettek töltést. Az adatok kora azonban az út későbbi eredetére utal és nem lehetetlen, hogy valamelyik Mánuel elleni hadjárat emlékét őrzi.

Még két adatunk van. Egyik a zalamegyei Erenyénél a Mar-

³¹ Salamon : Budapest története. Bp. 1885. II. 273.

³² Wenzel : I. 31.

³³ Fejér : I. 391.; Mortis határában a „Feheruuaru rea, Neneh, hodu utu rea.” Helymeghatározás : Erdélyi : A tihanyi apátság kritikus oklevelei. (Tört. Ért. XXI. köt. III. füz.) 34. old.

³⁴ Fejér : V. I. 295 ; VII. 5. 202 ; Wenzel : I. 118.

³⁵ Fejér : IV. 2. 116.

³⁶ Orsz. Lltár. DI. 12302.

³⁷ U. ott DI. 13097 ; N. Muzeum lltára, törzsanyag 1437. X. 2.

cal mocsaraiban említ 1406-ban egy hadutat,³⁸ a másik Szentvid határában a Szigetköz mocsaraiban szól róla 1467,³⁹ illetve 1471-ben.⁴⁰ Hihetőleg mindkettő III. Henrik 1051 évi hadjárataival függ össze, melynek Vasvár-Veszprém-fejérvári síkságmóri völgy irányát Anonymus is ismeri,⁴¹ de persze a honfoglalással hozza kapcsolatba.

A középkori hadi utak emlékeit tehát a krónikákon kívül a határjárások is megőrizték. Az eredetileg sem összefüggő adatok azonban oly kis mennyiségben maradtak fenn, — mint láttuk — hogy biztos következtetéseket levonni, legalább is egyelőre, csak elvétve lehet.

Dr. Glaser Lajos.

³⁸ *Zalai okltár* II. 327.

³⁹ *DI.* 17927.

⁴⁰ *DI.* 17901.

⁴¹ *Szabó Károly*: Béla király névtelen jegyzőjének könyve a magyarok tetteiről (*Magyar Könyvtár* 54—6. old.; *Páris*: Magyar Anonymus. Bp. 1926. (*Napkelet Könyvtár*) 151. old. térkép.